

Achter het verbale Atlanticisme en anti-communisme gingen binnen de Europese context vaak economische belangen schuil, zoals het geval was bij de toetreding tot het Pact van Brussel en de NAVO, en in de buiten-Europese context de voortzetting van koloniale belangen, zoals onder meer bleek bij de snelle erkenning van de Volksrepubliek China.

Bij de stelling dat er van de Sovjet-Unie vlak na de oorlog ook feitelijk geen enkele dreiging uitging, het meest expliciet verwoord door Ko van Gorsel in zijn overzicht van de Nederlandse betrekkingen met de SU tussen 1917 en 1953, kan overigens een kanttekening geplaatst worden. Zoals Ronald Havenaar — eveneens een historisch georiënteerde Amsterdamse politicooloog — in zijn recente studie over de Koude Oorlog aannemelijk heeft gemaakt koesterde Stalin wel degelijk plannen om zo mogelijk de communistische invloedssfeer verder uit te breiden in Europa. Door de westerse blokvorming werd dit expansionisme echter effectief ingedamd, omdat Stalin uiteraard terugschrok voor een nieuwe wereldoorlog, direct na de Tweede Wereldoorlog die de SU zo zwaar getroffen had.

Er blijft dus nog heel wat te onderzoeken op het terrein van de Nederlandse betrekkingen met het communistische Oostblok, zoals Hellema en Witte zelf ook concluderen. Maar met dit voorbehoud is deze verzameling van goed gefundeerde *case-studies* zeker nuttig te noemen. In hun inleiding spreken de samenstellers nogmaals hun dank uit voor de medewerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken bij het bestuderen van de ministeriële archieven. Inderdaad onderstreept deze bundel, waarvan de meest recente *case-studies* doorlopen tot in de jaren tachtig, nog eens de relatief open, toegankelijke opstelling van het Nederlandse ministerie in vergelijking met die in andere Europese landen. Hoezeer het universitaire onderwijs en onderzoek van deze relatief open houding kan profiteren bewijst onder meer deze bundel.

M. Kuitenbrouwer

J. J. van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart. Nationalisme, Javanisme en jeugdbeweging in Nederlands-Indië, 1918-1930* (Dissertatie Leiden 1995; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1995, 424 blz., f45,-, ISBN 90 6770 387 3).

Deze Leidse dissertatie geeft de geschiedenis van drie Javaanse nationalistische organisaties en een Sumatraanse in de woelige jaren twintig. Deze groeperingen, Jong Java, de Jong Sumatranen Bond, het Comité voor het Javaans nationalisme en Boedi Oetomo, hadden een aantal factoren gemeen. Zij behoorden tot de gematigde, coöperatieve richting die ondanks hun nationalisme de Indische regering in principe steunde; zij entten hun nationalisme op de eigen regio en zij hebben — op Boedi Oetomo na — in de geschiedschrijving over het Indonesische nationalisme nauwelijks aandacht getrokken.

Van Miert start in 1918 toen het ontstaan van de Volksraad en de revolutionaire stemming van dat najaar voor een nieuw politiek elan zorgden en stopt in 1930, toen het regionaal nationalisme zichzelf had overleefd. Het Comité voor het Javaans nationalisme was al in 1923 ter ziele gegaan, Boedi Oetomo trad na 1930 nauwelijks meer naar voren, en de twee studentenorganisaties gingen in dat jaar op in *Indonesia Moeda* (Jong Indonesië). Het Indonesisch nationalisme had gezegevierd.

Daarmee lenen deze organisaties zich voor analyse van de theorieën van A. D. Smith met zijn aandacht voor de 'ethnie' als pre-moderne voorloper van de natie en van Ben Anderson met zijn benadering van een 'bedachte' nationale samenhang. Naar aanleiding van deze theoretici besteedt Van Miert aandacht aan de verschillende opvattingen over de taal, geschiedenis en identiteit binnen de verschillende organisaties. Dat levert mooie beschouwingen op en een mooi concluderend hoofdstuk.

Toch wekt het boek enige bedenkingen. Dat ligt vooral aan het onderwerp zelf. De helft van de studie wordt in beslag genomen door de oudste nationalistische beweging, Boedi Oetomo. Dat is geen passionerend onderwerp, als het om de jaren twintig gaat. Als partij van de Javaanse *priyayi* (adel) raakte Boedi Oetomo gevangen in haar eigen gematigdheid. Haar ideaal van harmonie en voegzaam (halus) gedrag strookte niet met de strijdbare methoden van staking, demonstratie en opstand van nationalistische partijen en vakbonden. Het gevolg was verval, conflict en crisis. Deze worden nauwlettend gevolgd, maar dat levert niet veel nieuws op. De meeste gegevens hierover waren al in de bestaande literatuur te vinden. Alleen wordt nu nog duidelijker dat de conclusie van het achttiende congres eind 1927/1928 *tidak poenja geest apa-apa* (zij bevat geen enkele bezieling) toen ook voor de partij zelf opging. De hoofdstukken over Boedi Oetomo in het boek zijn evenmin geheel aan die karakteristiek ontkomen.

De hoofdstukken over de studentenorganisaties, Jong Java en de Jong Sumatranen Bond, daarentegen zijn boeiend en nieuw. Die organisaties telden respectievelijk Soekarno en Hatta onder hun vroege leden. Opvallend genoeg pleitte Soekarno in 1921 nog tegen samengaan van beide verenigingen (57). Die zou ook afspringen op de Javaanse superioriteit van voorzitter Soekiman. Interne 'rassenwaan', de controverse tussen de diverse Sumatraanse etnische groeperingen in de Jong Sumatranen Bond, bracht deze na een aanvankelijk succes in 1922 in de versukkeling. De geografische bepaaldheid van een nationalisme, dat studenten uit de Minangkabau, de Batak-gebieden en Zuid-Sumatra moest verbinden, was zwakker dan het culturele dat de Javaanse organisaties schraagde.

Van Miert heeft daarbij een open oog voor de illustratieve rituelen der organisaties. Met name Jong Java had in de tweede helft van de jaren twintig meer weg van een Nederlands studenten-corps dan van een studentenvakbeweging. Vanaf 1922 had het de politiek vaarwel gezegd en ging het als gezelligheidsvereniging door het leven. Het nationalisme was er een van feestelijke congressen, van onderlinge voetbalcompetities (Solo tegen Djokja) en van buitendagen met auto's voor het bestuur. Vrouwen kregen hierin althans in theorie een plaats; de werkelijkheid was weerbarstiger.

Tot slot ontzenuwt de auteur de *Sumpah Pemuda*, de jongereneed van 1928. Deze jaarlijks herdachte 'mantra' van het Indonesisch nationalisme (de erkenning door de Indonesische jeugd van één vaderland, één volk, één taal) kwam haast toevallig tijdens een gezamenlijk congres tot stand. Zij werd tijdens de bijeenkomst de voorzitter toegeschoven en was geen eed, maar een resolutie; de islamitische jongeren hadden wel getekend maar zouden zich in de jaren dertig van het eenheidsfront terugtrekken. Het is een juiste waarneming die de waarde van de eed echter niet ondermijnt. De eed was geen eindpunt maar startsein voor een beginnende samenwerking. Zij reflecteerde het Indonesische eenheidsstreven van dat moment. Aan het eind van de jaren twintig was een federatieve eenheid de hoogste vorm van eenheid binnen het Indonesisch nationalisme der volwassenen, zoals de Federatieve PPPKI onder leiding van Soekamo bewijst.

Niet alleen Van Mierts oog voor rituelen, ook zijn aandacht voor culturele factoren als de theosofie verdient lof. De theosofie was in alle organisaties terug te vinden. De Jong Sumatranen Bond stond begin jaren twintig zelfs onder de hoede van deze beweging. De voorzitter van het Comité voor het Javaans nationalisme Soetatmo Soeriokoesoemo was eveneens theosoof evenals de meeste lezers van zijn blad *Wederopbouw*. De ambivalente en weinig democratische doeleinden van dit Comité (herleving van het autocratische rijk Majapahit, behoud van de Javaanse taal en een streven naar schoonheid, harmonie en synthese onder *priyayi-leiding*) vielen mede daarop te herleiden. Het was een wapen van een zich door de modernisering bedreigd voelende adel, maar een weinig effectief wapen. Het Comité ging al in 1923 ten onder.

Al speelden theosofen in alle organisaties een rol, de theosofie bleek ook te zwak voor een

bundelende functie. In het algemeen mist men overigens expliciete aandacht voor de onderlinge beïnvloeding van de vier beschreven organisaties. Er moet meer over te zeggen zijn dan wat men tussen de regels kan vinden. De a-politieke opstelling van Jong Java betekende bijvoorbeeld voor Boedi Oetomo weinig goeds; een politiek geschoolde *Nachwuchs* ontbrak.

Tot slot is het de lezer zonneklaar — en dat is de verdienste van dit vlot geschreven en prachtig uitgevoerde proefschrift — waarom deze partijen en organisaties in de marge van het nationalisme nauwelijks aandacht hebben getrokken. Als Javanistische organisaties pasten zij niet in het Indonesisch nationalisme dat zich in die jaren in enkele grote partijen verzamelde en naar groter eenheid met een duidelijk politiek doel toewerkte. Hun geschiedenis is echter relevant voor ieder die geïnteresseerd is in de Javanistische traditie in het huidige Indonesië.

Elsbeth Locher-Scholten

G. B. J. Hiltermann, *G. B. J's kijk op zijn tijd. Belevissen, herinneringen en overpeinzingen uit de twintigste eeuw* (Den Haag: Sdu uitgevers, 1995, 230 blz., f35,-, ISBN 90 12 08274 9).

Al hadden de memoires van G. B. J. Hiltermann natuurlijk onder de titel 'de toestand in de wereld' moeten worden uitgegeven, de ondertitel van het boek vat de inhoud toch treffend samen. *G. B. J's kijk op zijn tijd* bundelt een serie korte opstellen van politiek-historische aard, met Hiltermanns eigen levenservaringen vermengd. Dat de interesse van Hiltermann met name ligt op het terrein van de buitenlandse politiek wisten we reeds uit zijn radiocauserieën en uit zijn talrijke publicaties. Ook in dit boek schrijft 'Nederlands bekendste journalist en commentator' vooral over politieke processen op wereldschaal, zwaartepunten leggend bij de Midden-Oosten-problematiek, bij de val van het marxisme en bij het begrip 'Europa'. Met zijn vlot geschreven en van belevensheid getuigende essay's wil Hiltermann als ooggetuige en commentator een terugblik bieden op de twintigste eeuw. Hiltermann betoogt dat door onder meer technologische veranderingen ('de micro-elektronische revolutie') en de ineenstorting van het communistische systeem de huidige wereld op de drempel staat van een nieuw tijdperk. Het is daarom tijd voor een terugblik door een ooggetuige. Als de ooggetuigen eenmaal zijn uitgestorven zullen namelijk 'fantasten en roddelaars' vrij baan hebben om de nagedachtenis van overledenen te bevuilen, aldus Hiltermann, die aan de werkzaamheden van historici blijkbaar voorbij gaat.

In zijn memoires doet Hiltermann zelf ook een poging tot verdediging van enkele reputaties, die met name vanwege verhalen over een vermeende halfslachtige houding in de bezettingsjaren schade hebben opgelopen. Zo komt hij op voor de goede naam van *De Telegraaf*, het dagblad waaraan Hiltermann als redacteur verbonden is geweest. Het is boeiend te lezen hoe Hiltermann in een dergelijk betoog van een afstandelijk analist verandert in een betrokkene die niet aarzelt waarde-oordelen uit te delen. Zo blijkt dat Hiltermann zich nog steeds kwaad kan maken over de rechtszaak die hij in 1969 met *de Volkskrant* heeft moeten uitvechten. In zijn radio-causerie had Hiltermann de in zijn ogen anti-Israëliëse berichtgeving van deze krant gehekeld, waarvoor hij de kwalificatie 'anti-semitisch' gebruikte. Hiltermann heeft er duidelijk behoefte aan deze zaak eindelijk eens recht te zetten. Hij geeft een breedvoerige uitleg van het begrip anti-semitisme om dan enigszins gezocht te concluderen dat hij de zaak eigenlijk met 2-1 won: want al werd *de Volkskrant* dan in hoger beroep in het gelijk gesteld, de Raad voor de Journalistiek schaarde zich aan Hiltermanns zijde, en dat telt. Hiltermann is de geboren commentator, maar het betoog wordt pas daar boeiend waar hij als ooggetuige naar voren treedt. Het overgrote deel van zijn boek is echter gevuld met politiek-historische analyses in de